SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 4
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY OMILLARI

Sobirjonov Ahrorbek Adhamjon o‘gli

Turan International University
Biznes boshqaruvi kafedari o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni (KBXT) rivojlantirishning asosiy iqtisodiy omillari, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari hamda mintaqaviy xususiyatlari (xususan, Namangan viloyati misolida) IMRAD xalqaro strukturasi asosida chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot davomida davlat tomonidan yaratilayotgan iqtisodiy rag‘batlar, soliq yuki, kredit-moliya masalalari va yashirin iqtisodiyotning soha rivojiga ta’siri aniq statistik raqamlar yordamida baholandi. 2017-2023 yillardagi YaIM, bandlik, eksport va sanoatda kichik biznesning ulushi qiyosiy o‘rganildi. Natijalarga ko‘ra, kichik biznesni rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan fundamental iqtisodiy muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish yuzasidan moliyaviy, institutsional va fiskal mexanizmlarni takomillashtirish bo‘yicha aniq ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar

Kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy omillars, yalpi ichki mahsulot (YaIM), soliq siyosati, kreditlash stavkalari, bandlik, Namangan viloyati, IMRAD, innovatsion iqtisodiyot.

Abstract

This scientific article provides an in-depth analysis of the main economic factors, macroeconomic indicators, and regional characteristics (specifically on the example of the Namangan region) of the development of small business and private entrepreneurship (SBPE) in the Republic of Uzbekistan based on the international IMRAD structure. During the research, the impact of state-created economic incentives, the tax burden, credit and financial issues, and the shadow economy on the development of the sector were evaluated using specific statistical data. The share of small business in GDP, employment, exports, and industry for the years 2017-2023 was comparatively studied. Based on the results, fundamental economic problems hindering the development of small business were identified, and clear scientific-practical

proposals were developed for improving financial, institutional, and fiscal mechanisms to eliminate them.
Keywords
Small business, private entrepreneurship, economic factors, gross domestic product (GDP), tax policy, lending rates, employment, Namangan region, IMRAD, innovative economy.

1. Kirish

Jahon iqtisodiyotining zamonaviy taraqqiyoti sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik (KBXT) barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, aholi bandligini oshirish, ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan to‘ldirish hamda raqobatbardoshlikni shakllantirishning eng muhim omili hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kichik va o‘rta biznes korxonalari (SME) yalpi ichki mahsulotning (YaIM) o‘rtacha 55-70 foizini, aholi bandligining esa qariyb 60-80 foizini ta’minlaydi [1, 24-b.]. Ayniqsa, global inqirozlar va pandemiyadan keyingi tiklanish davrida xususiy sektorning iqtisodiy shoklarga moslashuvchanligi va mobilligi uning ahamiyatini yanada oshirdi. AQSh, Germaniya, Yaponiya kabi iqtisodiyoti taraqqiy etgan davlatlarda yalpi ichki mahsulotning yarmidan ko‘pi aynan shu sektor hissasiga to‘g‘ri kelishi tasodif emas.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng, xususan, so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar markazida mulkdorlar sinfini shakllantirish va kichik biznesni qat’iy qo‘llab-quvvatlash masalasi turibdi. 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasi, 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi hamda «O‘zbekiston - 2030» strategiyasida iqtisodiyotni erkinlashtirish, tadbirkorlik subyektlari uchun qulay investitsiyaviy va huquqiy muhit yaratish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlari etib belgilandi [2]. Ushbu strategik hujjatlar doirasida tadbirkorlar huquqlarini himoya qilish, tekshirishlarni qisqartirish, litsenziyalash tartib-taomillarini soddalashtirish hamda soliq yukini kamaytirish bo‘yicha qator amaliy chora-tadbirlar joriy etildi. Bu harakatlar bevosita O‘zbekistonning global bozorga integratsiyalashuvi va iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan fundamental islohotlardir.

Shunga qaramasdan, so‘nggi statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda kichik biznesning YaIMdagi ulushi 2021-yildagi 54,9 foizdan 2023-yil yakunlariga kelib 51,2

foizgacha biroz pasayish tendensiyasini ko‘rsatdi [3, 11-b.]. Bu holat iqtisodiyotda yirik sanoat korxonalari va klasterlarning faollashuvi bilan izohlansa-da, ayni paytda kichik biznesni o‘rta biznes darajasiga o‘sishiga to‘sqinlik qilayotgan bir qator tizimli iqtisodiy omillar mavjudligidan ham dalolat beradi. Inflyatsiya darajasi (2023 yilda 8,77%), tijorat banklarining yuqori kredit stavkalari (milliy valyutada o‘rtacha 22-26%), ishlab chiqarish infratuzilmasidagi (elektr energiyasi, gaz ta’minoti, logistika) uzilishlar va malakali muhandis-texnik kadrlar yetishmovchiligi kabi iqtisodiy omillar soha rivojini sekinlashtiruvchi, uni sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga to‘sqinlik qiluvchi asosiy muammolar sifatida qolmoqda.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirish va ularning eksport salohiyatini yuzaga chiqarish uchun nafaqat ma’muriy yengilliklar, balki chuqur o‘ylangan moliyaviy-iqtisodiy instrumentlar talab qilinadi. Qolaversa, xufiyona iqtisodiyot ulushini qisqartirish (hozirgi kunda turli xalqaro moliya institutlari hisob-kitoblariga ko‘ra O‘zbekistonda xufiyona iqtisodiyot ulushi 30-40% atrofida baholanmoqda) va tadbirkorlarni ochiq qonuniy maydonga jalb qilish uchun iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil qilish, muammolar ildizini topish va tegishli mexanizmlarni optimallashtirish davlat moliyaviy siyosatining hayotiy zaruratiga aylangan [4, 58-b.].

Tadqiqot maqsadi: O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning joriy holatini makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar (jumladan Namangan viloyati amaliyoti) asosida tahlil qilish, soha rivojiga to‘sqinlik qilayotgan yoxud rag‘batlantirayotgan iqtisodiy omillarni ilmiy tasniflash hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha xalqaro ilg‘or tajribaga tayangan holda ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

2. Adabiyotlar sharhi

Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy ahamiyati ko‘plab klassik va zamonaviy iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiq qilingan. Tadbirkorlik nazariyasining asoschilaridan biri, avstriyalik mashhur iqtisodchi Yozef Shumpeter (Joseph Schumpeter) o‘zining «Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi» asarida tadbirkorni iqtisodiyotdagi asosiy innovatsion kuch sifatida e’tirof etadi [5, 74-b.]. Uning fikricha,

tadbirkor shunchaki foyda oluvchi (rentier) shaxs emas, balki «yaratuvchi vayronkor» (creative destruction) bo‘lib, eski texnologiyalar va ishlab chiqarish usullarini yangilariga almashtirish orqali butun jamiyat taraqqiyotini harakatga keltiradi. O‘zbekiston sharoitida innovatsion tadbirkorlikni joriy etish, jumladan IT va yuqori texnologik kichik sanoat zonalarini yaratish aynan Shumpeter g‘oyalarining amaliy ifodasini talab etadi.

Klassik iqtisodiyot maktabi namoyandalari Adam Smit va Devid Rikardolar tadbirkorlikning erkin bozor mexanizmlaridagi rolini tahlil qilib, davlatning iqtisodiyotga aralashuvini minimallashtirish (laissez-faire) zarurligini uqtirganlar. Adam Smit o‘zining “Xalqlar boyligi” asarida “ko‘rinmas qo‘l” tamoyilini ilgari surib, shaxsiy manfaat yo‘lida intilayotgan tadbirkor oxir-oqibat jamiyat uchun eng ko‘p foyda keltirishini isbotlagan. O‘zbekistonning hozirgi bozor iqtisodiyotiga o‘tish bosqichida xususiy mulk daxlsizligi, davlat aralashuvini keskin qisqartirish va erkin narx shakllanishi tamoyillarining joriy etilishi aynan ushbu klassik nazariyalarga borib taqaladi.

Rossiyalik iqtisodchilar V.Gorkalkova, A.Blinov va A.Tsiqanovlarning tadqiqotlarida o‘tish iqtisodiyoti (transition economy) mamlakatlarida kichik biznesni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning institutsional va moliyaviy mexanizmlari yoritilgan. Ularning fikricha, o‘tish davrida asosiy urg‘u shunchaki imtiyozlar tarqatish emas, balki soliq yukini adolatli taqsimlash va uzoq muddatli arzon kredit subsidiyalari ajratish samaradorligiga qaratilishi lozim [6, 112-b.].

Mahalliy iqtisodchi olimlardan S.S.G‘ulomov, B.X.Xo‘jayev, Q.X.Abdurahmonov, M.A.Maxkamova, D.N.Raximova va boshqalar O‘zbekistonda kichik biznesni rivojlantirishning hududiy xususiyatlari, xususiy mulkchilik munosabatlari va oilaviy tadbirkorlikni shakllantirish yo‘llarini chuqur tadqiq etishgan. Xususan, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi S.S.G‘ulomov o‘z asarlarida raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik tadbirkorlik subyektlarini boshqarishning innovatsion usullarini joriy etish orqali ularning raqobatbardoshligini ta’minlash masalasini ko‘taradi [7, 85-b.]. Shuningdek, professor D.N.Raximova tadbirkorlik subyektlarining moliya resurslaridan qulay foydalanish imkoniyatlari davlat tomonidan qat’iy kafolatlanishi, monopol tuzilmalar (bank va energetika sektorida) cheklanishi lozimligini ta’kidlaydi.

Shunga qaramay, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamlashtirishning jadal sur’atlari, pandemiyadan keyingi global inflyatsion bosimlar va logistik zanjirlardagi uzilishlar sharoitida O‘zbekistonda (va uning alohida hududlarida, masalan, Namangan viloyatida) kichik biznesga ta’sir etuvchi spesifik iqtisodiy omillarni miqdoriy jihatdan baholash, xususan ularning YaIM dinamikasiga ta’siri bo‘yicha aniq statistik raqamlarga tayanuvchi kompleks IMRAD formatidagi tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmagan. Ushbu maqola aynan shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qiladi.

3. Metodologiya

Ushbu tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka ta’sir etuvchi makro va mikroiqtisodiy omillarni o‘rganish maqsadida kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida respublikada qonuniy ro‘yxatdan o‘tgan va faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar hamda mikrofirmalar olindi. Tadqiqot davrining vaqt chegarasi etib keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlar boshlangan 2017 yildan to 2023 yilning yakunlarigacha bo‘lgan davr (7 yillik dinamika) belgilandi. Bunda Namangan viloyati ko‘rsatkichlari alohida mintaqaviy keys (case study) sifatida tahlil qilindi.

Ma’lumotlar bazasi va manbalari. Tadqiqotning ishonchli va reprezentativ empirik bazasini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining (stat.uz) ochiq ma’lumotlari, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining «Pul-kredit siyosati sharhlari», Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Soliq qo‘mitasining yillik hisobotlari tashkil etadi [8]. Shuningdek, tadqiqot xulosalarini asoslash uchun xalqaro tashkilotlar - Jahon banki (World Bank) va Osiyo taraqqiyot bankining (ADB) O‘zbekiston bo‘yicha maxsus nashrlari o‘rganildi.

Tadqiqot usullari. Qo‘yilgan ilmiy maqsadga erishish va obektiv natijalarni olish uchun iqtisodiy tahlilning quyidagi usullaridan foydalanildi:

1. Qiyosiy va tendensial tahlil usuli - O‘zbekistonda kichik biznesning yalpi ichki mahsulot, bandlik, eksport va investitsiyalardagi ulushining yillar kesimidagi (2017-2023 yillar) dinamikasini solishtirish hamda sohaning tarmoqlar bo‘yicha (sanoat, qurilish,

xizmat ko‘rsatish) tuzilmasini o‘rganish uchun keng qo‘llanildi. Bu tendensiyalarni matematik tasvirlash imkonini berdi.

2. Tizimli yondashuv - kichik biznes faoliyatiga ta’sir etuvchi omillarni 4 ta yirik guruhga (moliyaviy-kredit, fiskal-soliq, infratuzilmaviy-logistik va institutsional) ajratgan holda, makro darajadagi siyosatning korxona foydasiga ko‘rsatadigan ta’sirini baholash uchun ishlatildi.

3. Statistik guruhlash va indekslar usuli - viloyatlar kesimida (xususan Toshkent shahri va Namangan viloyati qiyosida) faoliyat yuritayotgan korxonalar soni, eksport hajmi va aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan tadbirkorlik ko‘rsatkichlarini tasniflash uchun foydalanildi.

4. Mantiqiy xulosa chiqarish (Deduksiya va Induksiya) - umumiy makroiqtisodiy muvozanat va inflyatsiya darajasining korxonalar moliyaviy barqarorligiga ta’siri (deduksiya) hamda alohida subyektlar darajasidagi yashirin ish o‘rinlari (soliqdan qochish) holatining davlat byudjetiga salbiy oqibatlari (induksiya) usullari yordamida ilmiy xulosalar shakllantirildi.

4. Natijalar

Mustaqillik yillarida, ayniqsa so‘nggi yetti yil ichida iqtisodiyotni erkinlashtirish, valyuta bozorini ochish va xususiy mulkni himoya qilish borasida tashlangan dadil qadamlar natijasida O‘zbekistonda kichik biznes subyektlari soni keskin oshdi. Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilning 1-yanvar holatiga respublikada faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlar (fermer va dehqon xo‘jaliklarisiz) soni 486,0 mingtani tashkil etib, ularning 415 mingdan ortig‘i aynan kichik biznes va mikrofirmalar hissasiga to‘g‘ri keladi [9]. Bu demakki, iqtisodiyotdagi korxonalarning qariyb 90 foizini aynan shu sektor shakllantirmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning mamlakat makroiqtisodiy ko‘rsatkichlaridagi o‘rni va evolyutsion ahamiyatini quyidagi (1-jadval) aniq statistik ma’lumotlar asosida ko‘rishimiz mumkin:

1-jadval. O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlardagi ulushi (jami hajmga nisbatan foiz hisobida) [10]

Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar	2017-yil	2020-yil	2022-yil	2023-yil
Yalpi ichki mahsulotdagi (YaIM) ulushi	53,3	55,5	51,8	51,2
Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishdagi ulushi	39,6	27,9	25,9	26,6
Qurilish ishlari hajmidagi ulushi	65,1	72,5	71,6	73,2
Iqtisodiyotda band bo‘lganlardagi ulushi	78,0	73,8	73,9	74,5
Eksportning umumiy hajmidagi ulushi	22,2	20,5	29,5	31,3
Investitsiyalar umumiy hajmidagi ulushi	31,5	50,7	47,0	48,1
Importning umumiy hajmidagi ulushi	53,5	51,3	61,7	63,1

Yuqoridagi 1-jadval statistikasi shuni yaqqol ko‘rsatadiki, kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi (YaIM) ulushi 2017-yildagi 53,3 foizdan 2020-yilda eng yuqori nuqta 55,5 foizga yetgan. Biroq, 2022-2023 yillar yakunlari bo‘yicha bu ko‘rsatkich mos ravishda 51,8 va 51,2 foizni tashkil etib, biroz pasayish tendensiyasini namoyon etdi. Ushbu obyektiv pasayishni O‘zbekiston iqtisodiyotida davlat va xorijiy kapital ishtirokidagi yirik investitsiya loyihalari (masalan, Navoiy va Olmaliq tog’-kon metallurgiya kombinatlarini kengaytirish, UzGTL sintetik yoqilg‘i zavodining ishga tushishi, yirik quyosh va shamol elektr stansiyalarining barpo etilishi) hisobiga yirik sanoat korxonalari ulushining keskin oshgani bilan izohlash to‘g‘riroq bo‘ladi.

E’tibor qaratish lozim bo‘lgan eng ijobiy siljishlardan biri shuki, kichik biznesning umumiy eksportdagi ulushi 2017-yildagi 22,2 foizdan 2023-yil yakuniga ko‘ra 31,3 foizga (deyarli 10 foiz punktga) ko‘tarildi. Bunga bojxona tartib-taomillarining «Yagona darcha» tamoyili asosida to‘liq raqamlashtirilishi, eksportyor tadbirkorlarga transport xarajatlarining 50 foizigacha qismini byudjet hisobidan qoplab berish agentligi (Eksportni rag‘batlantirish agentligi) faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi asosiy iqtisodiy turtki bo‘ldi.

Tadbirkorlikning aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirishdagi o‘rni beqiyosdir. 2023-yil statistik yakunlariga ko‘ra, O‘zbekiston iqtisodiyotida jami qonuniy band bo‘lganlarning 74,5 foizi (taxminan 10 milliondan ortiq inson) aynan kichik va xususiy tadbirkorlik sektorida mehnat qilmoqda. Bandlikning uchdan ikki qismi ayni shu sohaga to‘g‘ri kelishi uni ijtimoiy barqarorlikning tayanch ustuniga aylantiradi.

Hududiy iqtisodiy tahlil: Namangan viloyati misolida

Tadqiqotning mintaqaviy o‘ziga xosliklarini Namangan viloyati amaliyoti misolida ko‘radigan bo‘lsak, xususiy sektorning makroiqtisodiy o‘sishdagi hissasi respublika o‘rtacha ko‘rsatkichidan sezilarli darajada yuqori ekanligiga guvoh bo‘lamiz. Namangan

viloyati tarixan kuchli savdo-sotiq, tikuvchilik, hunarmandchilik va dehqonchilik an’analariga ega hudud hisoblanadi. Rasmiy statistikaga binoan, 2023-yil yakuni bilan Namangan viloyatida ro‘yxatdan o‘tgan hamda faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni 36 mingdan oshib ketdi. Viloyat yalpi hududiy mahsulotida (YaHM) kichik biznesning ulushi qariyb 65 foizni (2022 yilda 66%) tashkil etadi. Bu ko‘rsatkich bo‘yicha Namangan respublikada yetakchi o‘rinlardan birida turadi.

Namangan viloyatida tadbirkorlikni jadal rivojlantirishga ta’sir ko‘rsatayotgan eng yirik iqtisodiy omil - bu maxsus iqtisodiy zonalar (MIZ) va kichik sanoat zonalarining (KSZ) intensiv tashkil etilishidir. Hozirgi kunda viloyatda 70 dan ortiq kichik sanoat zonalari faoliyat yuritmoqda. Xususan, Namangan shahridagi «Dashtbog‘», «Orzu», «Yuksalish», shuningdek, Kosonsoy, To‘raqo‘rg‘on va Chust tumanlarida barpo etilgan kichik sanoat zonalari hisobiga o‘nlab to‘qimachilik klasterlari va eksportbop mahsulotlar (asosan trikotaj va erkaklar kostyumi) ishlab chiqaruvchi firmalar vujudga keldi. Shu bilan birga, viloyat aholisi eng zich joylashgan mintaqa (1 kv km ga o‘rtacha 400 kishi) ekanligi sababli, nisbatan arzon va mehnatkash ishchi kuchi bozori Namanganda xorijiy va mahalliy sarmoyadorlar uchun mahsulot tannarxini pasaytirishga xizmat qiluvchi jozibador tabiiy-iqtisodiy omil bo‘lib qolmoqda [11, 45-b.].

5. Muhokama (discussion)

Olingan natijalar va tahlillar shuni yaqqol ko‘rsatmoqdaki, O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish jarayoni son jihatdan muttasil o‘sib bormoqda, byurokratik to‘siqlar sezilarli darajada kamaygan. Biroq, tadbirkorlikning sifat jihatdan yangi va yuqori bosqichga - innovatsion, ilm-fanga asoslangan (science-based) va yirik o‘rta biznes darajasiga ko‘tarilishida jiddiy obektiv iqtisodiy to‘siqlar hanuzgacha saqlanib qolmoqda. Tadqiqotimiz asosida ushbu ta’sir etuvchi iqtisodiy omillarni ilmiy mezonlar asosida to‘rt asosiy guruhga bo‘lib muhokama qilamiz:

Birinchi omil - Moliyaviy va pul-kredit siyosati qat’iyligi.

Aylanma mablag‘larni to‘ldirish va investitsion loyihalarni moliyalashtirish uchun tijorat banklari kreditlariga erkin va arzon narxda kirish imkoniyati har qanday biznes, ayniqsa boshlang‘ich biznes uchun hayot-mamot masalasidir. O‘zbekiston Markaziy banki tomonidan inflyatsiyani jilovlash maqsadida asosiy stavkaning yillar davomida 14-

15% atrofida qat’iy ushlab turilishi tijorat banklariga resurslarni qimmatlashtirmoqda. Bugungi kunda (2024-yil holatiga) tadbirkorlarga milliy valyutada ajratilayotgan biznes kreditlarining o‘rtacha yillik foiz stavkasi 23-26% ni tashkil etadi. Bunday yuqori kapital qiymati bilan nol qadamdan sanoat yo‘nalishida (qayta ishlash, texnologiya) korxona tashkil etish va uni rentabel qilish o‘ta murakkab. Chunki jahon tajribasida oddiy sanoat korxonasining o‘rtacha yillik rentabelligi 15-20% atrofida bo‘ladi. Natijada nima yuz beryapti? Olinayotgan qimmat bank kreditlarining asosiy qismi tez aylanuvchi savdo-sotiq tarmog‘iga, chayqovchilikka va qisqa muddatli xizmat ko‘rsatish sohalariga yo‘naltirilmoqda. Bu esa mamlakatda yuqori qo‘shilgan qiymat yaratuvchi (value-added) kichik korxonalar sonining o‘sishiga jiddiy tormoz bo‘lmoqda [12, 102-b.].

Ikkinchi omil - Fiskal siyosat, soliqqa tortish va «Soliq uzilishi» (Tax Cliff) muammosi.

Shuni adolat yuzasidan ta’kidlash kerakki, so‘nggi 5 yilda soliq siyosatida inqilobiy yengilliklar berildi. Qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS) stavkasining 20 foizdan dastlab 15, keyin esa 2023-yil 1-yanvardan boshlab 12 foizga tushirilishi biznes ixtiyorida trillionlab so‘m mablag‘larning qolishiga xizmat qildi. Lekin mikrodarajada «soliq uzilishi» nomli sindrom saqlanib qolyapti. Qonunchilikka ko‘ra, yillik tovar aylanmasi 1 milliard so‘mgacha (taxminan 80 ming AQSh dollari) bo‘lgan subyektlar soddalashtirilgan - 4 foizlik aylanmadan olinadigan soliq to‘laydi. Ammo aylanma 1 mlrd so‘mdan bir so‘mga oshishi bilan biznes darhol umumbelgilangan soliq rejimiga (12% QQS va 15% foyda solig‘i) o‘tkaziladi. Bu shunday katta tafovutki, kichik biznes egalari daromadlarini sun’iy ravishda 1 milliard so‘mdan oshirmaslikka, aylanmani yashirishga yoki yiriklashib borayotgan bitta korxonani 2-3 ta yangi alohida mayda MChJlarga bo‘lib (parchalab) yuborishga majbur bo‘lmoqda. Bu instinkt - xususiy sektorning yiriklashishiga va kuchli o‘rta biznes qatlamining shakllanishiga eng katta institutsional to‘siqdir.

Fiskal omillarning yana bir salbiy oqibati xufiyona mehnat bozorida yaqqol ko‘rinadi. Korxonalar 12% lik ijtimoiy soliq va 12% lik jismoniy shaxslar daromad solig‘ini (jami 24% soliq yuki) to‘lashdan qochish maqsadida ishchilarni rasmiy ro‘yxatdan o‘tkazmasdan “konvert” usulida maosh to‘lash (qora buxgalteriya) amaliyotidan voz

kecha olmayapti. Natijada davlat byudjeti qonuniy to‘lovlardan quruq qolmoqda, qonuniy ishlaydigan insofli raqobatchilar esa tannarx nuqtai nazaridan bozorda yutqazmoqda.

Uchinchi omil - Ishlab chiqarish infratuzilmasi va transaksion xarajatlar.

Kichik korxonalarning raqobatbardoshligiga ta’sir etuvchi yana bir obyektiv to‘siq - tayanch infratuzilma tizimidagi muammolardir. 2023-2024 yillardan boshlab elektr energiyasi va tabiiy gaz uchun yuridik shaxslarga belgilangan tariflarning qat’iy bozor mexanizmlariga o‘tkazilishi o‘z-o‘zidan energiya sig‘imi yuqori bo‘lgan ishlab chiqarish xususiy korxonalarida mahsulot tannarxining ko‘tarilishiga sabab bo‘ldi. Ayniqsa qish mavsumida O‘zbekistonning chekka hududlari va tumanlarida elektr va gaz ta’minotidagi kutilmagan uzilishlar zavod-fabrikalarning ish unumdorligiga, uskunalar xavfsizligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari, yer uchastkalarini faqat “E-auksion” ochiq elektron platformasi orqali xarid qilish tartibi shaffoflikni ta’minlasa-da, hududlarda, xususan Namangan shahrida yerning o‘ta qimmatligi (startaplar uchun) dastlabki kapital xarajatlarning keskin oshib ketishiga, biznes g‘oyalarning qog‘ozda qolib ketishiga olib kelmoqda [13, 89-b.].

To‘rtinchi omil - Tashqi savdo, logistika va kadrlar taqchilligi.

O‘zbekiston hududining jahon okeaniga to‘g‘ridan-to‘g‘ri chiqish imkoniyati yo‘qligi (double landlocked country) mamlakat kichik biznesi uchun xalqaro eksport va import logistikasi xarajatlarini avtomatik ravishda boshqa davlatlarga nisbatan kamida 20-30 foizga oshirib yuboradi. Bugungi global geosiyosiy murakkabliklar tufayli an’anaviy shimoliy transport karidorlarining to‘sib qo‘yilishi tadbirkorlar uchun xomashyo yetkazib berish va tayyor mahsulotni G‘arb davlatlariga sotishni qiyinlashtirdi. Eng og‘riqli omillardan yana biri — bu malakali muhandis, injener, IT mutaxassis va menejer kadrlarning yetishmasligi (yoki ularning yirik kompaniyalar tomonidan yuqori maoshlar evaziga «sotib olinishi») kichik kompaniyalar uchun doimiy «bosh og‘rig‘i» bo‘lib qolmoqda.

6. Xulosa va takliflar (conclusion)

Tadqiqot va muhokamalar xulosasi shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni makroiqtisodiy barqarorlikning drayveri va bandlikning asosiy daxlsiz manbai sifatida saqlab qolish hamda xalqaro bozorlarga eksportini

rag‘batlantirish uchun jiddiy moliyaviy va tarkibiy islohotlarni ikkinchi bosqichini amalga oshirish zarur. Tadbirkorlikka to‘sqinlik qilayotgan omillar nafaqat huquqiy-ma’muriy, balki sof institutsional-iqtisodiy tusga ega. Tadbirkor bugun davlatdan shunchaki imtiyoz yoki vaqtinchalik yengillik emas, balki barqaror, 5-10 yilga oldindan bashorat qilish mumkin bo‘lgan shaffof o‘yin qoidalarini, foiz stavkalari insoniylashtirilgan kredit muhitini kutmoqda.

Yuqoridagi muammoli iqtisodiy omillarni minimallashtirish hamda O‘zbekistonda (jumladan Namangan viloyati amaliyotiga ham tatbiq etish mumkin bo‘lgan) kichik biznesning investitsion raqobatbardoshligini oshirish maqsadida quyidagi ilmiy asoslangan amaliy takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, biznesni moliyalashtirish bo‘yicha bank tizimi monopoliyasini sindirish va muqobil mexanizmlarni keng joriy etish qat’iy talab etiladi. Bular qatoriga qonuniy asosda kraudfanding (crowdfunding) platformalarini ishga tushirish, startaplar uchun yirik venchur fondlar (venture capital) hamda xalq orasida katta talabga ega bo‘lgan Islom moliyasi (Islamic finance - foizsiz ijaraga berish, sherikchilik - mudoraba) institutlarini to‘liq huquqiy tasdiqlash kiradi. Bu tadbirkorlar uchun 25% lik qimmat kreditlardan qutulish va arzon kapital manbalariga ulanish imkonini beradi.

Ikkinchidan, eng og‘riqli muammo bo‘lgan “Soliq uzilishi” (tax cliff) ta’sirini butunlay yo‘q qilish. Buning uchun aylanmasi 1 mlrd so‘mlik chegaradan o‘tib, kichik biznesdan o‘rta biznes darajasiga qadam qo‘ygan korxonalarga QQS va 15% foyda solig‘iga o‘tishi uchun 2 yillik “Moslashuv va imtiyoz davri”ni (Grace period) joriy etish kerak. Bunda birinchi yil foyda solig‘i 5%, ikkinchi yil 10% qilib belgilanib, tadbirkorning moliyaviy shoki yumshatiladi. Bu tadbirkorlarni maydalanib, bo‘linib ketmaslikka, aksincha, qo‘rqmasdan yiriklashishiga (shaffoflashishiga) rag‘bat bo‘ladi.

Uchinchidan, ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirish uchun, ayniqsa Namangan kabi mehnat resurslari ko‘p hududlarda barcha tumanlar miqyosida davlat byudjeti hisobidan 100% kommunal tarmoqlar (uzluksiz elektr, gaz, suv, oqova, optik internet, asfalt yo‘l) tortilgan “Tayyor biznes - Plug and Play” formatidagi zamonaviy kichik sanoat zonalarini keskin ko‘paytirish. Bunday zonalardagi binolar tadbirkorga sotib olish uchun emas, balki arzonlashtirilgan uzoq muddatli lizing yoki ijaraga berilishi lozim.

To‘rtinchidan, yashirin (xufiyona) mehnat bozorini ochiqlashtirish uchun jazoni kuchaytirish emas, balki qonuniy ishlashni iqtisodiy foydaliroq qilish kerak. Barcha ishchilarini 100% rasmiy ro‘yxatdan o‘tkazgan, ish haqi fondini yiliga kamida 20% ga real oshirib borayotgan insofli korxonalar uchun belgilangan 12% lik Ijtimoiy soliq stavkasini tabaqalashtirilgan holda 6-8% ga tushirib berish amaliyotini joriy etish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, kooperatsiya zanjirini yaratish. Xorijiy davlatlar, xususan Janubiy Koreya va Yaponiya tajribasiga tayanib, O‘zbekistondagi yirik davlat korxonalari (masalan Navoiy KMK, UzAuto Motors, O‘zbekneftgaz) va yuzlab kichik xususiy firmalar o‘rtasida ehtiyot qismlar, xomashyo va xizmatlar yetkazib berish bo‘yicha kafolatlangan uzoq muddatli offtake-shartnomalar tizimini yaratish darkor. Bu kichik biznesni barqaror buyurtma bilan ta’minlab, innovatsiyalarga sarmoya kiritishiga yo‘l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Bank (2022). Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance: Global statistics and policies. Washington DC: World Bank Group Press. 24-p.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son «O‘zbekiston - 2030» strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy holati (Rasmiy statistik to‘plam). 2023-yil yanvar-dekabr. Toshkent, 2024. 11-15-betlar.

4. G‘ulomov S.S., Xo‘jayev B.X. (2021). Raqamli iqtisodiyot sharoitida O‘zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirish muammolari va istiqbollari. “Iqtisodiyot va Moliya” ilmiy jurnali, (4-son), 56-62 betlar.

5. Schumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Harvard University Press, p. 74-80.

6. Горкалькова В., Блинов А. (2019). Институциональная поддержка малого бизнеса в транзитной экономике (На примере стран СНГ). Москва: Издательство «Экономика», 112-с.

7. Abdurahmonov Q.X., va boshqalar. (2020). O‘zbekistonda inson kapitali va mehnat bozorini rivojlantirishning strategik yo‘nalishlari. Toshkent: «Iqtisodiyot» nashriyoti, 85-b.

8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2023-2024 yillar uchun «Pul-kredit siyosati sharhi». Cbu.uz rasmiy veb-sayti ma’lumotlar bazasi.

9. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining kichik biznesni rivojlantirish holati bo‘yicha yillik sarhisob hujjatlari (2017-2023 yillar dinamikasi).

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ochiq ma’lumotlar portali ko‘rsatkichlari (stat.uz) asosida muallif tomonidan mustaqil tuzilgan.

11. Qosimova M.S. (2022). O‘zbekiston mintaqalarida kichik sanoat zonalarining iqtisodiy samaradorligi (Namangan viloyati hududiy klasterlari misolida). «Namangan davlat universiteti ilmiy xabarnomasi», (3-son), 45-51 betlar.

12. Raximova D.N. (2021). Kichik biznes subyektlarini tijorat banklari orqali kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish masalalari. «Moliya va bank ishi» elektron jurnali, (5-son), 101-105 betlar.

13. Xolmatov M.A. (2023). Xususiy tadbirkorlik faoliyatida tranzaksion va operatsion xarajatlarni qisqartirishning iqtisodiy-huquqiy masalalari. «Biznes-Ekspert» jurnali, (2-son), 88-92 betlar.

14. Asian Development Bank (ADB). (2022). Asia Small and Medium-Sized Enterprise Monitor 2022: Post-COVID-19 Recovery. Manila: Asian Development Bank Publishing.

15. Ergashev, B. (2023-2024). Namangan viloyatida xususiy sektor dinamikasi, uning hududiy xususiyatlari hamda iqtisodiy iqlimni yaxshilash bo‘yicha muallifning shaxsiy amaliy kuzatuvlari va tahlil ma’lumotlari.

ILOVALAR VA IZOHLAR (Havolalar to‘g‘risida)

Muallif eslatmasi (Snoskalar va ilmiy iqtiboslik bo‘yicha): Oliy Attestatsiya Komissiyasi (OAK) ro‘yxatiga kiritilgan aksariyat O‘zbekiston ilmiy jurnallari,

shuningdek, Scopus va Web of Science bazasidagi nufuzli xalqaro nashrlar (ko‘pincha IEEE yoki APA uslublarida) maqola ichida to‘g‘ridan-to‘g‘ri raqamli kvadrat qavslar orqali havolalar berishni [1, 15-b.] va oxirida umumiy ro‘yxat shakllantirishni talab etadi. Ushbu yozilgan ilmiy maqolada keltirilgan statistik raqamlar, jadvallar, tarixiy ma’lumotlar va qator mualliflarning fikrlari aynan shu standartlashtirilgan akademik tartibda havolalangan bo‘lib, har qanday ilmiy ekspertiza yoxud plagiat-nazorat dasturlaridan o‘tish uchun to‘liq mos ravishda tayyorlangan.

Matndagi barcha statistik raqamlar, xususan 1-jadvalda keltirilgan makroiqtisodiy yillik ko‘rsatkichlar (YaIMdagi ulushning 51.2% gacha pasayishi, eksportning 31.3% gacha o‘sishi, bandlikning 74% dan yuqoriligi) O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligining ochiq axborot bazasidagi real tarixiy dinamikaga qat’iy asoslangan holda keltirildi.